

Stenöknen som blev en trädgård

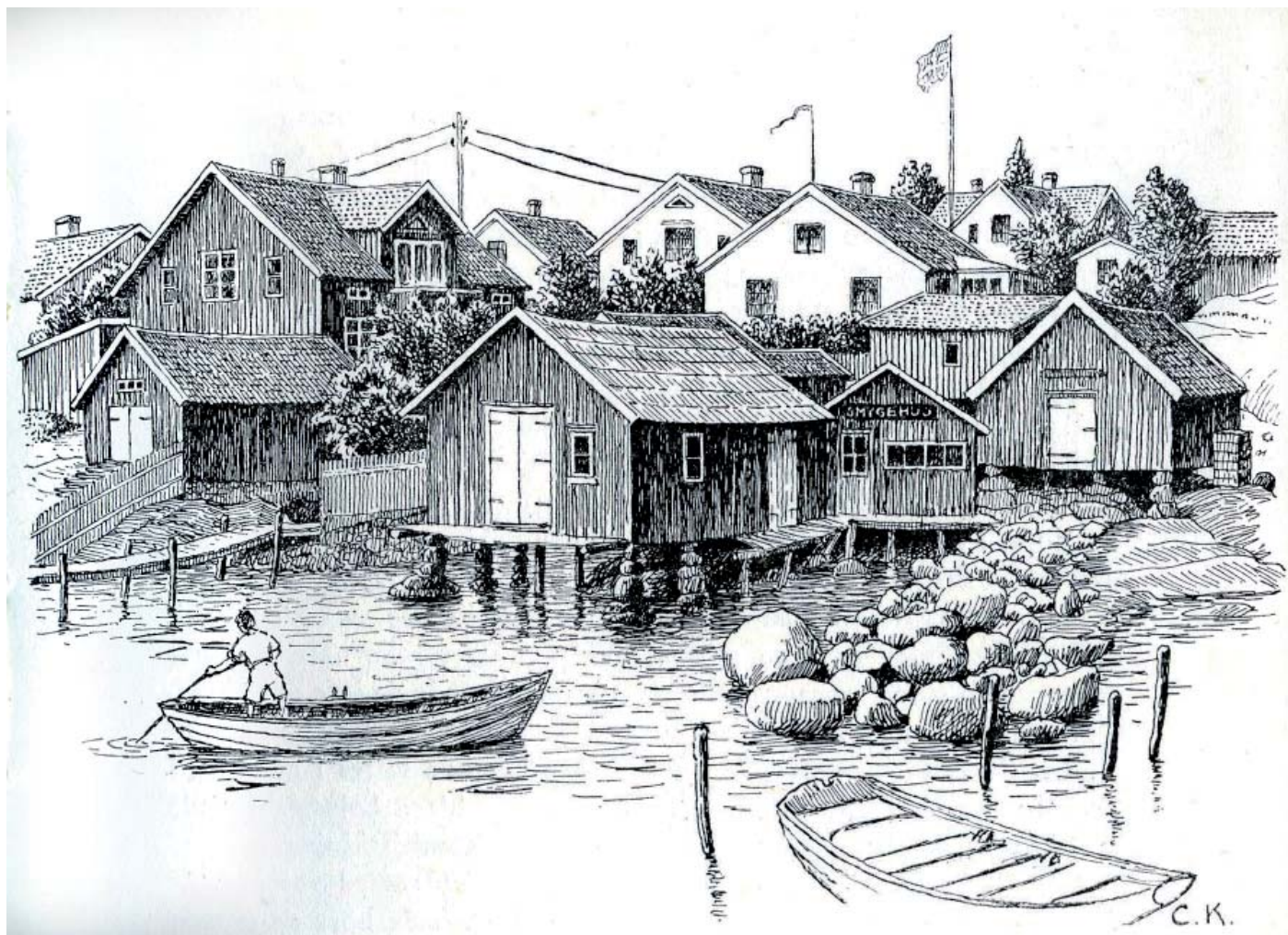
Utdrag ur boken "Societet i sommarsol", Claes Krantz 1962. Detaljerade uppgifter om kurortens uppgång och fall. Skönt citat av "Öbergskan" och några sorglustiga andra händelser.

På Styrso är vägarna lättgångna men något dammiga. Vandraren på dem har varit glad över att dammet inte rivits upp av annat än människofötter och hästhovar, cyklar och barnvagnar. Godstrafiken på ön har skötts av fyrbenta dragare, och åt landstigna åklystna främlingar har vid ångbåtsbron tillhandahållits en taxidroska, förspänd med en enda, levande, hästkraft, överallt har man kunnat promenera utan risk att möta ett fyrhjula lackerat plåtdjur som manglat en mot husväggarna. Ett par i oregelbunden trafik gående truckar räknas inte — någon eftergift åt motorismen får även ett bilvägslost fiskeläge kosta på sig.

Men nu är den idylliska tavlan spräckt. En åkare har fått tillstånd att förkorta de små avstånden med hjälp av en bil. Och när Fan fått ett finger tar han snart hela handen. Fiskelägesinvånaren skall vara jäm-

ställd med stadsbon i fråga om möjligheterna att bli överkörd.

Fiskeläget Tången är mycket diskret infattat i öbilden. Liksom man inte ser Styrso's över fyrahundra hus för bara träd, så ser man inte fiskarstugorna för bara villor. De nyare infödingsboningarna kan i utseende och standard inte skiljas från badgästhuss. Fiskehamnen vid Tången sluter sina armar om stöddiga trålare och lätta sommarskrov. Det klassiska fiskelägesattributet, de röda bodarna, är numera sparsamt företrätt. En radda står vid Hallsvik och ser ut som om den väntade på sjösättning, några kvardröjda exemplar vid Tången tycks på gamlingars vis vara rädda för att blöta fötterna i kallt vatten. De genuina fiskarstugorna, som för några år sedan vitnade i skinnet, har fått moderna accessoarer och byl-

Vid Tången finns ännu en bebyggelsegrupp med en smak av gammalt fiskeläge

tats in i grönska. Det är endast i det lilla koncentratet i byns kärna som husen på gammalt kustmaner står och skubbar sig mot varandra och inte har plats till några lövruskor mellan knutarna.

Annars hör Styrso till de skuggrikaste av skärgårdens öar. De träd som blivit kapabla att leverera all denna skugga, planterades på en tid då solen stekte ohämat över hållarna och parasollen var ett nödvändigt skydd för människohud även i badet. Nu är solsteket det allena saliggörande, och de färdigvuxna träden står där med sin skugga. En stor och tacknämlig uppgift har de dock: de bäddar in och döljer alla de produkter av vildvuxen byggmästarfantasi som sköt ur marken fortare än trädplantorna vid den tid då sommarbebyggelsen ännu saknade gröna kläder att skyla sin nakna stillöshet i.

När naturforskaren N. J. Andersson under fregatten Eugenies världsomsegling mötte ett ödsligt och skönhetsfattigt stycke land tänkte han på öarna i Göteborgs södra skärgård. Därför att de hörde till det erkänt fula, det som på den tiden inte kunde skildras utan ord laddade med avsky och medömkan. Göteborgaren J. Wallin som skrev sin handledning för västkustens badgäster, antecknade vid passerandet av Brännö, Styrso och Vrångö:

Klippor och ödsliga skär stå där bara och dystra, en bild av död, armod och fattigdom. Intet träd växer i deras springor; ingen koja talar om människor och liv. Det är blott stormarna som där hålla hus och de evigt rörliga vågorna som där avbryta den dystra enförmigheten. Likväl upptäcka vi här och där, fast sparsamt, en och annan klippa med en gräsplätt emellan bergsskrevorna, kanske ock några träd. Detta fröjdar ögat och gläder sinnet. Det är tecken till civilisation. Se vi närmare till, torde vi upptäcka en människoboning, kanske ock en liten ko, som betar i det sparsamma gräset.

Den lockelse som det torra elementet saknade hade emellertid börjat ge sig tillkänna i det våta. I början av 1850-talet underrättades "den badsökande allmänheten" om att Styrso Tånge kunde erbjuda "två möblerade rum och kök samt flera enskilda rum med simpla möbler och sängkläder" samt att på samma ställe gavs tillfälle "att begagna Bassin för billigt pris".

Detta var den enkla ingressen till badlivet på Styrso. Nöjeslivet på badorten, det började i all blygsamhet där det sedan fick sitt högkvarter, nämligen på Bratten. Där regerade övergskan, eller som hon mera artigt tilltalades, madam Helena Öberg, på det

Bratten ca 1925 med det stora varmbadhuset till vänster

gamla värdshus hon då ägde tillsammans med sin man, skepparen Johannes Öberg. Värddinnan var i sig själv en sevärdhet och ett dragplåster för stället. Hon hörde till den stora smugglartidens mest legendariska gestalter.

Med en otrolig förslagenhet hade hon fört in mängder av dyrbara sidentyger och ädla drycker bakom tullmännens rygg, och när hon sedan blev välbeställd krögarmor, förstod hon att underhålla sina gäster med skrattretande historier ur lurendrejarlivet. ”Den glade kustroddaren” och författaren Gabriel Leijon-sköld Oxenstierna, som hörde till hennes vänner och gynnare på sextioalet, snappade ibland på papperet upp något prov på hennes berättarkonst:

— *En gång då var där en tillförordnader chef här i Göteborg, och ja hade la gått bredvid författninga kan jag tro, så att hur dä va, så kom stämninga te mej, men si ja va inte hemma det första året så att de kunde träffa mej med de dära papperet. Nå, när ja sluteligen fick 'na, så va ja så illa sjuk var gång de skulle hämta mej, förstås, men så en gång då ja inte vesste ordet om, si då kom den dära chefen förstås med klippejakten. Nå, de va gott och väl, ja såg stämninga och hade sett 'na många gånger. Å ja neg för nådi chefen, och så bjö ja på kaffe, och han språkade så artigt. Då fråga ja honom så ödmjukt om ja kunde, efter ja ändå skulle upp för rätta dan därpå, om ja kunde få följa me nådi chefen upp te stan på tulljakten. ”Det får hon visst, madam lilla”, sa han, och så gick ja in och klädde mej och tog två stora stycken siden under kappan, och så bar de av te stan, och ja geck så säker opp me nådi chefen ve Klippan, och vaktmästarna sa allri ett ord, för si ja neg för chefen och tacka för skjutsen, och så gick ja upp te handlarna me sidenet.*

— *Men nog lägger madam till litet då hon berättar sina historier, sade en av åhörarna.*

— *Berätta han en händelse utan att lägga till, så får han se hur rolig den blir, svarade öbergskan.*

Hon drev också bageri och kunde därför alltid undfägnat sina gäster med nybakat bröd. Konsten att servera färsk hummer även då det officiellt inte fanns någon hummer att få behärskade hon fullkomligt, och likaså förstod hon att trolla fram aptitdroppar i små glas även sedan värdshuset genom den nya brännvinslagstiftningen hade blivit av med rättigheterna. Nattlägren var det sämsta huset bjöd på — lustseglande göteborgare som kom i egna båtar föredrog att övernatta ombord, där de åtminstone slapp sällskap med ”madammer”.

Omkring 1860 kom det ny publik till värdshuset. Ångbåtarna begynte göra utflyktsresor till Styrso — regelbundna turer blev det först 1866 efter Ångslupsbolagets tillkomst. Med båtarna följde gärna någon mässingssextett som efter framkomsten musicerade vid det ”dansnöje” som brukade anordnas, naturligtvis först efter doppet i den ”bassin” med vilken då även Bratten hade begåvats. I värdshusträdgården exekverades om söndagsmiddagarna musik av en strängkvartett, som även ombesörjde taffelmusik, därest gästerna så önskade. Motion före maten bestods i en kägelbana, ett obligatoriskt tillbehör för varje utvärdshus.

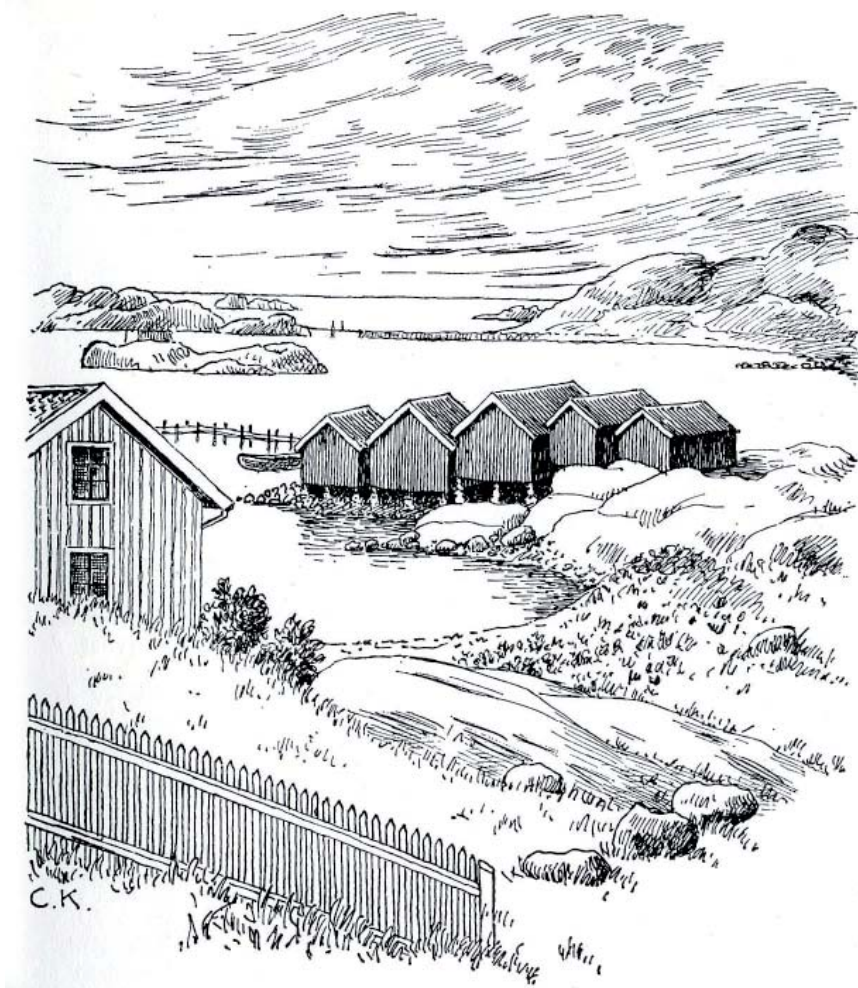
Öbergskan och hennes man gick ur tiden 1869, men arvingarna fortsatte rörelsen, byggde varmbadhus, kallbassänger och en restaurationspaviljong. Från 1872 kallades stället Brattens badinrättning. Fem år senare öppnades Brattens Nya Restauration.

Sommarfester började anordnas, och göteborgarna reste ut i massor för att beundra sådana fenomen som klättring på såpad stång, säcklöpning och kapprodd i ekor av skärgårdsbor. Tångefiskarna skönmålade sina jollar och vässingar och bjöd på segling för en krona i timmen. Mot detta protesterade badgästerna, som visste att seglingstimmarna vid så förnåma badorter som Gustafsberg och Strömstad inte kostade mera än sjuttiofem öre.

Som utflyktsmål hade Bratten då övertrumfat Långedrag. Ångbåtarna gjorde på söndagarna inte mindre än sex turer fram och tillbaka. Om söndagslivet på Bratten skrev en medarbetare i Handelstidningen bland annat:

Publiken utgöres nästan uteslutande av folk som roa sig endast på söndags-eftermiddagen — det är då man tar revansch för hela veckans släp och slit, det är därför som glädjen är så koncentrerad och högljudd. Där ha vi en familj, sannolikt ur hantverksklassen: alla äro fina och putsade, i synnerhet damerna, vilka söka ta upp så stor plats som möjligt, under det herrn själv krupit in i ett hörn på en trebent stol. De njuta av allt: av kaffet, av musiken, av den friska luften men först och främst av den behagliga känslan av att en gång få ”vara med”.

Där ha vi ett par söndagsjägare, mindre farliga för djur än för människor, åtminstone de feminina. Bredvid dem träffa vi en hel roddklubb i randiga mössor och blå ylleskjortor och näst intill en annan i blå mössor och randiga skjortor. Och så ha vi hela den civila skaran av medlemmar ur Göteborgs affärsvärld, från och med kassören och handelsresanden

Utsikt mot sjöbodar och badvatten vid Hallsvik

till och med hökeribetjanten och magasins- drängen. Den stora rangskillnad som eljest råder mellan dessa olika lager utplånas till en del av glädjen. En annan del — av den kvinnliga publiken — utgöres av unga damer i duk, som resa ut utan förkläde men med fästman, i fall de hade någon, och vilka inte minst bidraga till att göra tavlan livlig och glad. De äro vanligtvis sy- eller tjänsteflickor, och det utmärkande draget hos dem är deras lyckliga och älskvärda förmåga att glädja sig åt litet. Syflickan är lika glad över en lusttur till Brätten som storfolk över en resa till Paris. En ny bandrosett gör henne överlycklig, och en kopp kaffe är kalas för henne.

Öns badgäster synas ej till. De se med ett visst förnämt förakt ned på "söndags- publiken" och lämna därför fältet fritt åt denna. De ha anslagit söckendagarna åt sina nöjen och har till och med utsett en "direktion för nytta och nöje", som lär utveckla en livlig verksamhet.

Ett nytt skede började 1881, då de öbergiska arvingarna sålde Brätten till byggmästare A. Malmsten. Han köpte också femtio tomter och satte i gång med att bygga sommarvillor till uthyrning och försäljning. Följande år bildades Brattens Badhus

Aktiebolag, som byggde restauration för femhundra gäster och utvidgade badhusen så att sex

Vid Tången finns ännu en bebyggelsegrupp med smak av gammalt fiskeläge.

tusen kalla och fyra tusen varma bad kunde serveras under 1882. Restauranten steg definitivt upp i det förstklassiga stadiet, den höll sig också med egen polis, och det blev slut med de "excesser och slagsmål" som tidigare ibland hade etablerats mellan öbor och lustresenärer.

På nittioalet hade Styrso en sommarkoloni på fem-, sexhundra personer, de flesta boende i nyuppförda villor, öborna verkade inte särskilt angelägna om att hyra ut sina stugor. Själva ön hade fortfarande en ogästvänlig uppsyn; "kal som en skallig hjässa, ofruktbar som en öken", men 1886 bildades sällskapet Arbores, som slog sig i backen på att ön skulle bli grön istället för grå. Den tredje generationen badhus såg dagen 1901, givetvis i förstorat skick, och samtidigt byggdes hotell med ett fyrtiotal rum. Det nya bolag som då trädde i spetsen döpte om stället till Styrso Havsbad, f. d. Bratten.

Vid den tiden började också friluftsbadet att allvarligt tävla med bassängbadet. Kring badvikarna västerut på ön samsades damer och herrar om skilda avklädningsskrevor, och allt gick bra med undantag av att herrarna stundom klagade över damernas oblyga sätt att klä av sig alldeles för nära herrvikarna, tydligen i avsikt att skrämma de pryda karlarna på flykten.

Badplatsen vid Hallsvik fick ryktbarhet på sommaren 1892 — tack vare handlanden John Zettervall Lejondahl. Han for ut från staden en eftermiddag tillsammans med några vänner. Dessa tog sig ett dopp i Brattens kallbadhus, men Lejondahl avskydde bassängbad därför att han en gång hade ”klämt en tå mellan spjälorna”. Sällskapet drog sig ut till Hallsvik, där Lejondahl klädde av sig och gick ut i vattnet iförd en liten mössa. Han sam ett stycke utåt, och när vännerna en stund senare tittade efter honom kunde de inte se honom. Det enda de upptäckte var ett föremål — Lejondahls mössa som av vinden drevs in mot stranden. Ett livligt sökande sattes i gång med flera båtar men blev resultatlöst. Saken var klar: Lejondahl hade drunknat. Dödsannonsen stod följande dag i Handelstidningen.

Men den som tvivlade på Lejondahls saliga hädanfärd var journalisten som skrev notisen om drunkningen. Han hade hört en person påstå sig ha sett en herre med lösskägg och blå glasögon på kvällsbåten mot staden. På egen hand företog han en undersökning som bragte i dagen att Lejondahl just hade tecknat olycksfallsförsäkringar för sjuttio tusen kronor, dessutom farit direkt ut till badet efter ett par lyckade försäljningar — medan inga pengar påträffats i hans kvarlämnade kläder.

Sanningen kom också snabbt i dagen: en kompanjon till Lejondahl bekände att han på förmiddagen hade varit ute vid Hallsvik och lagt en omgång kläder plus lösskägg och glasögon i en skreva. Lejondahl hade bara summit runt en udde och därefter försvunnit i ny gestalt. Med ett förfalskat prästbetyg tog han tåget till Hamburg för vidare befordran till Amerika. Kumpanen skulle kommit efter dit med försäkringspengarna men fick finna sig i att stoppas av polisen.

Badplatsen vid Hallsvik fick god reklam av historien. Det ställe där Lejondahl, för att tala med Handelstidningen, ”nedersteg till dödsriket, och den märkvärdiga bergsskreva genom vilken han som en ny Herkules efter fullbordat stordåd återvände från underjorden” blev överlupen av nyfikna badare.

En sensation av mindre mått inträffade några år senare vid Bratten. Den var betydligt mera oförarglig men följdes också av huvudpersonens avvikande till utlandet. Det var när den då tjugoårige diktaren Vilhelm Ekelund efter en middag på Bratten klädde upp ortens länsman och därefter, för att slippa gå i kurrån, reste utrikes på några år. Historien har berättats förr, mestadels felaktigt och utbroderat, och därför må det vara nog att återge den med skaldens egna ord:

I sällskap med adjunkten O. Holmberg lämnade jag vid 12-tiden på natten den 28 juni Styrsö restaurant. Nedanför befinner sig en fontän, i vilken det föll mig in att kasta en käpp för att låta en adjunkt H. tillhörig hund (skotsk fårhund som är särdeles begiven på att springa i vatten och även vid detta tillfälle ivrigt bönföll oss om något att apportera) — det roade mig att kasta en käpp åt honom i fontänen. Han plumsade i av hjärtans lust och jag upprepade nöjet.

Ett sällskap som även tillbragt kvällen på restauranten kom under tiden förbi. Plötsligt kommer en ung man ur detta sällskap, civilt klädd fram till mig och befaller mig i upphetsad ton att höra upp. Hade personen i fråga nu nämnt ett ord om sin befogenhet i egenskap av tillförordnad kronolänsman att utdela en dylik tillrättavisning — vid detta tillfälle för övrigt högst tvivelaktig — skulle jag naturligtvis utan vidare fogat mig. Som det nu var, stod endast det förolämpande för ögonen på mig i detta att en person vem som helst söker inskrida mot ett så harmlöst tilltag av mig. Mitt argument blev som det blev.

Den restaurant som Ekelund gästade var ett stort åbäke med snirklade torn och andra utsävningar, byggd 1901, sedan etablissemetet från 1882 hade brunnit ned. I början av trettioalet förenklades byggnaden till någonting à la ”funkislada”, och i denna skepnad gömmer den alltså sitt fromma anlete i grönskan.

”Striden om Bratten” är nu ett förbleknat begrepp. Det innebar detsamma som striden om utskänkningsrättigheterna på badrestauranten. När gästerna där alltsedan åttiotalet tärde snaps och vin till maten, gjorde de detta på länsstyrelsens eller kunglig majestäts nåd, medan kommunalmännen på Donsö och Vrångö nedkallade himmelens vrede över det syndiga sommarlevernet på grannön. Kyrkoherde Jakob Lindman yrkade 1890 på matsalens stängning varje kväll klockan åtta, emedan han ansåg att ”utskänknings utgjorde den förnämsta orsaken till skärgårdsbefolkningens demoralisation”. Oborna själva kände sig dock inte demoraliserade, men de

ansåg att sommargäster och lustresenärer var det.

Ett kritiskt ögonblick kom 1919 då kommunerna fick rätt att bestämma i utskänkingsfrågor. Öbornas fullmäktige sade nej, men högre myndigheter trädde än en gång emellan. Så kom 1922 den första ”torrlagda” sommaren. Fylleri konstaterades fortfarande förekomma vid Bratten, men det befanns ha ”söndagsseglarnas” medförda förråd som upphov. Trots detta utpekades restauranten som den skyldige.

På själva Styrso fanns det majoritet för spriträttigheter, men de sydliga öarna kämpade emot. Det var den gamla historien om bigotteriet som inte bara självt avstår från all ”syndig” glädje utan även missunnar andra den. Rättigheterna kom igen, restauranten sköttes mönstergillt av Göteborgs Restaurant A. B., publiken som sviktat vände åter, restauranten gjordes om och nya badhus byggdes. Men undermineringsarbetet fortsatte, och 1939 slog ödestimmen.

Den mer än åttioåriga anläggningen stängdes med undantag av att sommargästerna fick fortsätta att begagna bassäng och badhus. Elva år senare köptes havsbadet av ett frikyrkligt konsortium med donsöbor i spetsen. Därmed var Djävulen definitivt besegrad, och efter ett långt och tåligt buret lidande dog det gamla Styrso Havsbad i tron på sin frälsare. Ett liv efter detta fick det dock — i och med uppståndelsen 1950 till pensionat med ”kristlig prägel”.